

Anna Janicka
(Białystok)

PROJEKT NAUKOWY „POGRANICZA, KRESY, WSCHÓD A IDEE EUROPY”

Idea, tematy, organizatorzy

Idea zorganizowania konferencji naukowej o charakterze międzynarodowym, której uczestnicy zastanowiliby się nad miejscem pogranicza w świadomości współczesnych Europejczyków powstała w roku 2010. Zgłoszona w połowie tego roku przez Jarosława Ławskiego, została podjęta organizacyjnie przez sporą grupę białostockich badaczy, a zaraz potem poparta przez liczne grono profesorów, autorytetów, które zgodziły się ją firmować swoją przynależnością do Honorowego Komitetu Naukowego Konferencji. Intencje organizatorów i pomysłodawców były następujące:

– Zastanowić się nad miejscem Europy Środkowo-Wschodniej, stworzonej tu literatury i kultury, w projekcie jednoczącej się (nie bez przeszkód) Europy.

– Podjąć refleksję nad terminologicznym, kategorialnym skokiem, który dokonał się między ostatnim dziesięcioleciem XX wieku, kiedy używano powszechnie terminów „Kresy”, „kresy”, „kresowość”, a pierwszą dekadą XXI stulecia, gdy ekspansywny i dominujący stał się paradygmat „pogranicza”. Jednak i on coraz częściej na początku drugiego dziesięciolecia wypierany był przez geopolitykę naznaczoną kategorią „Wschodu” (Europy, kontynentu, Polski).

– Zinterpretować fenomen literackiego odzwierciedlenia polskiej, ukraińskiej, rosyjskiej, białoruskiej, bałtyckiej pograniczności – rozpiętej literacko między wizją Arkadii, *locus amoenus*, Utopii a dystopią, piekłem, *locus horridus*.

– W obliczu dramatycznego kruszenia politycznych i ideowych podstaw europejskiej jedności zastanowić się – w nowych, niepokojących warunkach – nad fenomenem porozumienia i konfliktu, dialogu i dominacji, przenikania się i rozróżniania ethosów, ethnosów, demosów rodem z Kresów, Pogranicza, Wschodu.

– Przyjrzeć się, jak nowe metodologiczne ujęcia (geopoetyka, nowy regionalizm, studia postkolonialne i postsekularne) formują dyskurs o sferach pogranicznych.

– Zgromadzić we wspólnej przestrzeni wielokulturowej, podlaskiej, białostockiej Agory ludzi różnych środowisk naukowych z Polski i Europy, by zapytać ich o ujęcia, metody, których używają, badając *topos* pogranicza.

Miała to być w zamierzeniu konferencja polonistyczna i zarazem komparatystyczna, interdyscyplinarna, skoncentrowana na tekstach literackich. W *Zaproszeniu* pisaliśmy: „Na sesję i do dalszych badań zapraszamy więc badaczy Wschodu i Zachodu, Bizancjum i Rzymu, literaturoznawców i filologów, neofilologów i historyków, historyków sztuki i kulturoznawców, filozofów i teologów, socjologów i przedstawicieli innych dyscyplin”.

Głównymi Organizatorami tak pomyślanej imprezy były następujące placówki:

– Zakład Badań Interdyscyplinarnych i Porównawczych „Wschód – Zachód”, działający na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Białymstoku od 2010 roku.

– Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego, jedna z większych bibliotek polskich, zyskująca właśnie w czasie kierowania nią przez dyrektora Jana Leończuka status placówki naukowej (od lat ma już prawo do egzemplarza obowiązkowego).

– Międzynarodowe Stowarzyszenie Białostoczan założone w 2008 roku przez Elżbietę Kozłowską-Świątkowską.

O ile celem Zakładu i Książnicy było podjęcie badań naukowych, o tyle działaniom Stowarzyszenia towarzyszył zamiysł zorganizowania równocześnie z Konferencją prestiżowego Międzynarodowego Zjazdu Białostoczan (do czego też doszło).

W *Zaproszeniu* skonkretyzowano podstawowe tematy Konferencji, oczekując do 30 grudnia 2010 roku propozycji tematów szczegółowych ze strony naukowców. Podstawę do badań wyznaczały zagadnienia:

– Pogranicze, Wschód, Kresy jako przestrzenie kształtowania się wspólnego modelu wielokulturowej Europy.

– Literackie, historiograficzne, filozoficzne, kulturowe projekty Europy wypracowane na obszarze szeroko rozumianego „Pogranicza”, „Wschodu”, „Kresów”.

– Dookreślenie teoretyczne i interpretacyjne pojęć: „Pogranicze”, „Wschód”, „Kresy”, „Kresowość”, „Wielkie Księstwo Litewskie”, „Wschód”, „Zachód”, „Orient”.

– Literacki portret mieszkańca pogranicza w literaturach narodowych Polaków, Słowian Wschodnich, Białych, Zachodnioeuropejczyków, Żydów, innych – jako przedstawiciela kulturowej przestrzeni, będącej integralną częścią koncepcji Europy.

– Stosunek do dziedzictwa w kulturach i literaturach narodowych do dziedzictwa obszarów pogranicznych i idei Europy.

– Świadomość językowa mieszkańców tych regionów ze szczególnym uwzględnieniem zagadnienia ich tożsamości regionalnej i europejskiej.

– Białystok i Podlasie: ludzie, kultura, regionalizm i europejskość.

Pomimo dość wysokich kosztów udziału w sesji¹, napłynęło ponad sto zgłoszeń na Konferencję, wszystkie (niemal) przyjęliśmy. Stale – w ciągu całego roku przygotowań – rozszerzało się grono Organizatorów Konferencji, by ostatecznie zamknąć się w liście obejmującej następujące jednostki naukowe i kulturalne:

– Uniwersytet w Białymstoku

– Międzynarodowe Stowarzyszenie Białostoczan

– Zakład Badań Interdyscyplinarnych i Porównawczych „Wschód – Zachód”

– Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku

– Wyższa Szkoła Administracji Publicznej w Białymstoku

– Komitet Nauk o Literaturze PAN

– Katedra Edukacji Międzykulturowej UwB

– Zakład Literatury Pozytywizmu i Młodej Polski UwB

– Prezydent Miasta Białegostoku

– Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego

– Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. Zarząd Główny

– Wydział Prawa Uniwersytetu w Białymstoku

¹ W podpisany przez prof. Jarosława Ławskiego, dra Krzysztofa Korotkicha i dr Annę Janicką (reprezentują Zakład Literatury Pozytywizmu i Młodej Polski) *Zaproszeniu* czytaliśmy także: „Przewidujemy wpisowe w wysokości czterystu złotych. Zapewniamy w jego ramach noclegi i wyżywienie. Planujemy także publikację pierwszego tomu z Serii Wydawniczej „Colloquia Orientalia”. Goście Konferencji będą zapraszani na kolejne sesje z tego cyklu, odbywające się co dwa lata jako stali uczestnicy Projektu. Zgłoszenie tematu do dnia 30 grudnia 2010 roku. O przyjęciu tematu poinformujemy na początku stycznia 2011 r. Serdecznie zapraszamy Państwa do udziału w naszym Projekcie i Konferencji Naukowej”.

- Teatr Dramatyczny im. Aleksandra Węgierki w Białymstoku
- Stowarzyszenie Trans Humana
- Stowarzyszenie Wspierania Edukacji Międzykulturowej
- Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku
- Polskie Radio Białystok
- Uniwersytet Medyczny w Białymstoku
- Muzeum Podlaskie w Białymstoku
- Muzeum Wojska w Białymstoku

Personalnie gospodarzami Konferencji były osoby związane ze środowiskiem naukowym, wydawniczym i bibliotekarskim, a w szczególności:

- Prof. Bogusław Nowowiejski – Dziekan Wydziału Filologicznego
- Prof. Urszula Sokółska – Dyrektor Instytutu Filologii Polskiej
- Prof. Jarosław Ławski – Kierownik Zakładu Badań Interdyscyplinarnych i Porównawczych „Wschód – Zachód”

– Prezes Elżbieta Świątkowska-Kozłowska – Międzynarodowe Stowarzyszenie Białostoczan

- Dyrektor Jan Leończuk – Książnica Podlaska im. Ł. Górnickiego w Białymstoku.

Jak w każdym tego typu przypadku bezcenne okazało się honorowe i medialne wsparcie osób, które w różny sposób związane były z Białymstokiem i Podlasiem. Patronat Honorowy nad sesją objęły następujące osobistości:

- JM Rektor Uniwersytetu w Białymstoku – Profesor Jerzy Nikitorowicz
- Marszałek Województwa Podlaskiego – Jarosław Dworzański
- Prezydent Miasta Białegostoku – Profesor Tadeusz Truskolaski
- Pani Prezydentowa Karolina Kaczorowska.

Medialną opiekę nad wydarzeniami Konferencji i Międzynarodowego Zjazdu Białostoczan sprawowały: Polskie Radio Białystok, Media Regionalne, Gazeta Wyborcza w Białymstoku, TVP Białystok oraz, co arcyważne, Polskie Radio dla Zagranicy. Ważnym wydarzeniem przygotowań było włączenie się w projekt dwu od lat wspierających białostockie inicjatywy naukowe² instytucji: Zarządu Głównego Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza, kierowanego przez prof. Grażynę Borkowską (IBL PAN), i Komitetu Nauk o Literaturze PAN, któremu przewodził prof. Krzysztof Kłosiński (Uniwersytet Śląski).

Komitety, komitety...

Każda tego typu konferencja wymaga zgranego zespołu Organizatorów. Inaczej niż przy wcześniejszych projektach przygotowanie Konferencji „Pogranicza, Kresy, Wschód a idee Europy” wymagało – także ze względu na wielkość przedsięwzięcia – powołania wielostopniowej struktury kierującej zadaniem. Koordynatorem Naukowym całości projektu był prof. Jarosław Ławski, Komitetowi Organizacyjnemu przewodniczył dr Krzysztof Korotkich, zaś funkcję Sekretarza Konferencji pełniła dr Anna Janicka. Przygotowaniem Zjazdu Białostoczan kierowała poetka i redaktorka Elżbieta Kozłowska-Świątkowska. Do organizacji zaangażowano dwie duże grupy studentów polonistyki należących do Klubu Humanistów oraz doktorantów z Wydziału Filolo-

² Wspólnie zorganizowano międzynarodowe obchody sejmowego Roku Juliusza Słowackiego (Białystok 2009) i sejmowego Roku J. I. Kraszewskiego (Warszawa, Białystok, Romanów 2012).

gicznego. Sesję wspierały pracą także osoby z pozabiałostockich ośrodków – Warszawy, Krakowa, Poznania. Przedstawiamy poniżej – z intencją zapisania w pamięci badaczy tematu – cały skład Komitetu Organizacyjnego w jego wersji z 2011 roku:

Organizatorzy:

dr Krzysztof Korotkich (Przewodniczący Komitetu Organizacyjnego), dr Anna Janicka (Sekretarz Konferencji), dr hab. Jarosław Ławski, prof. UwB (Koordynator Naukowy), dr hab. Katarzyna Citko, prof. UwB (Prezes Stowarzyszenia Trans Humana), mgr Marcin Bajko (UwB, Białystok), dr Mariusz Chotody (Poznań), dr Marek Kochanowski (UwB, Białystok), dr Agnieszka Nietresta-Zatoń (Kraków), dr Iwona Rusek (Warszawa), mgr Grzegorz Kowalski (UwB, Białystok), dr Barbara Olech (UwB, Białystok), dr Joanna Pietrzak-Thébault (UKSW, Warszawa), dr Marek Szladowski (Warszawa), mgr Bożena Poniatowicz (UwB, Białystok), mgr Ewa Płotko (UwB, Białystok), mgr Anna Szerszunowicz (UwB, Białystok), mgr Bogusława Wenclaw (Civitas Christiana, Białystok), dr Anna Wydrycka (UwB, Białystok), mgr Halina Ziomek (Trans Humana), mgr Mieczysław Rabczko (Trans Humana), mgr Anna Danilewicz (Muzeum Wojska).

Współorganizatorzy imprezy z ramienia studenckiego Klubu Humanistów:

Anna Bergiel, Piotr Białomyzy, Anna Brańska, Beata Chodkiewicz, Ewa Gorlewska, Adam Michalczyk, Justyna Rogowska, Monika Roman, Michał Siemieniuk, Julita Sokołowska, Dominik Stępień, Sylwia Stokowska, Aneta Szynewska, Łukasz Wiśniewski, Małgorzata Wojtowicz.

Współorganizatorzy Doktoranci Wydziału Filologicznego:

mgr Magdalena Bajko, mgr Michała Siedlecki, mgr Wojciech Kalinowski, mgr Emilia Chmielewska, mgr Paweł Gorszewski, mgr Marta Białobrzeska, mgr Katarzyna Karpacz, mgr Łukasz Zabielski, mgr Gracjan Suchocki, mgr Iwona Drażba, mgr Magdalena Pelc, mgr Beata Chodkiewicz, mgr Wojciech Koronkiewicz.

Chcieliśmy z perspektywy czasu wyrazić szczególną wdzięczność za pomoc organizacyjną naszym Koleżankom z Dziekanatu Wydziału Filologicznego: Ewie Płotko i Bożenie Poniatowicz. W sposób szczególny orędowniczką przedsięwzięcia okazała się – podkreślająca „wschodniość” swej duszy i wrażliwości – prof. Halina Krukowska, twórczyni białostockiego Zakładu Literatury Oświecenia i Romantyzmu.

Jak zawsze, ważne było poparcie otrzymane od znawców problematyki, badaczy, osobistości, które weszły do – przedstawionego poniżej – Honorowego Komitetu Naukowego, któremu przewodniczył znakomity rusycysta prof. Adam Bezwiński z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Inni Członkowie Komitetu to:

- prof. Grażyna Borkowska (IBL PAN, Warszawa)
- prof. Tadeusz Bujnicki (UJ, Kraków)
- prof. Algis Kaleda (Uniwersytet Wileński, Litwa)
- prof. Maria Kalinowska (UMK Toruń; IBI „Artes Liberales”, Warszawa)
- ks. dr Tadeusz Kasabuła (AWSO, UwB, Białystok)
- pani Elżbieta Kozłowska-Świątkowska (Wydawnictwo Trans Humana)
- prof. Halina Krukowska (UwB, Białystok)
- prof. Michał Kuziak (UW, Warszawa)
- dyr. Jan Leończuk (Książnica Podlaska)
- prof. Jarosław Ławski (UwB Białystok)
- prof. Elżbieta Mikiciuk (UG, Gdańsk)

- prof. Antoni Mironowicz (UwB, Białystok)
- prof. Swietłana Musijenko (Uniwersytet im. Janki Kupały, Grodno)
- prof. Aleksander Naumow (Università Ca' Foscari, Venezia)
- prof. Bogusław Nowowiejski (UwB, Dziekan Wydziału Filologicznego)
- prof. Jerzy Nikitorowicz (JM Rektor Uniwersytetu w Białymstoku)
- prof. Rościsław Radyszewski (Uniwersytet im. T. Szewczenki, Ukraina)
- prof. German Ritz (Zurich Universität)
- dyr. Robert Sadowski (Muzeum Wojska w Białymstoku)
- prof. Elżbieta Sękowska (UW, Warszawa)
- prof. Jolanta Sztachelska (UwB, Białystok)
- prof. Leon Tarasewicz (ASP Warszawa, malarz)
- prof. Tadeusz Truskolaski (Prezydent Miasta Białegostoku)
- prof. Wacław Walecki (UJ, Warszawa)
- prof. Alois Woldan (Universität Wien)

Jak powiedzieliśmy, Konferencja i Zjazd Białostoczan zostały tym razem zespolone. 13 maja – w dniu otwarcia Konferencji – dokonano równoczesnego zainaugurowania Zjazdu. W pięknej, robiącej ogromne wrażenie sali balowej Pałacu Branickich w Białymstoku, będącej Aulą Uniwersytetu Medycznego, przemawiali w kolejności: prof. Jarosław Ławski, red. Elżbieta Kozłowska-Świątkowska, JM Rektor prof. Jerzy Nikitorowicz, Dziekan Wydziału Filologicznego prof. Bogusław Nowowiejski i Dyrektor Książnicy Podlaskiej Jan Leończuk. A także – co było pewnym zaskoczeniem – przedstawiciel rodziny Hasbachów, goszczącej na Międzynarodowym Zjeździe Białostoczan³. W wyjątkowy sposób udało się więc zespolić cel naukowy z towarzyskim aspektem, Konferencję ze Zjazdem. Przybyli do miasta znani białostoczanie spotkali naukowców zajmujących się Kresami, a naukowcy mogli zobaczyć liczną rzeszę osobistości z Polski i świata, które przyznają się do swej „białostockości”, „podlaskości”.

Imprezy, spotkania, konfrontacje

Konferencja była bardzo dużą imprezą – zainaugurowana 13 maja w Pałacu Branickich obradami plenarnymi (od 9.00 do 13.30) przeniosła się następnie w porze poobiedniej (od 15.00 do 17.40) do auli Wyższej Szkoły Administracji Publicznej w Białymstoku, gdzie gości powitał JM Rektor prof. Jerzy Kopania, znakomity filozof, badacz Kartezjusza. Z kolei plenarna część obrad zamykających sesję odbyła się już w Auli Wydziału Filologicznego UwB (pokój 92) dnia 14 maja w godzinach 15.15-17.00. Plan sesji był niezwykle napięty, stąd ciągły, nieuchronny brak czasu, który uczestnicy dzielili między obrady w sekcjach a towarzyszące Konferencji imprezy naukowe i kulturalne. Te pierwsze odbyły się w następujących zespołach w godzinach 9.00-14.00 dnia 14 maja 2011 roku:

– Sekcja I: *W kręgu literatury XIX stulecia* (Książnica Podlaska), przewodniczyli: prof. Leszek Zwierzyński (UŚ) i prof. Michał Kuziak (UW).

– Sekcja II: *Literatura i kultura epok dawnych* (Sala im. M. R. Mayenowej, nr 47, Wydział Filologiczny UwB), przewodniczyli: dr Paweł Kuciński (IBL PAN) i prof. Marzanna Kuczyńska (UAM).

³ O skali logistycznej przedsięwzięcia świadczy i to, że jego uczestnicy zajęli aż cztery białostockie hotele: Branicki, Pastel, Cristal i Centrum Kultury Prawosławnej.

– Sekcja III: *Język, kultura, sztuka* (Sala 74, Wydział Filologiczny UwB), przewodniczyli: prof. Elżbieta Sękowska (UW) i dr Ewa Rudnicka (UW).

– Sekcja IV: *Literackie obrazy XX wieku* (Sala Konferencyjna Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia), przewodniczyli: prof. Maria J. Olszewska (UW) i prof. Elżbieta Mikiciuk (UG).

– Sekcja V: *Pogranicza kultur, literatur, sztuk* (Sala 91, Wydział Filologiczny UwB), przewodniczyli: prof. Magdalena Saganiak (UKSW) i prof. Daniel Kalinowski (AP, Słupsk).

– Sekcja VI: *Kresowe Arkadie?* (Sala 20, Wydział Filologiczny, część przy ul. Liniarskiego 3), przewodniczyli: dr Eulalia Papła (UJ) i prof. Zofia Zarębianka (UJ).

Obrazy toczyły się w mniejszych lub większych grupach. Aula Pałacu Branickich w dniu inauguracji wypełniona była po brzegi, pełna gości była Aula WSAP, nieco mniej osób przysłuchiwało się zakończeniu obrad. Jak sądzimy, międzynarodowy i wielotematyczny charakter refleksji odda spis referentów wygłoszonych podczas obrad plenarnych Konferencji 13 i 14 maja:

Część I. Pałac Branickich (9.30-11.15). Przewodniczy prof. Andrzej Baranow (Wilno, Litwa):

– Prof. Tadeusz Bujnicki (Kraków UJ), *Wilno międzywojenne – kresowe? regionalne? pograniczne?*

– Dr Susan Mikoś, Prof. Michael J. Mikoś (University of Wisconsin – Milwaukee), *Kresy w obiektywie Louise Arner Boyd, amerykańskiej eksploratorki (1934)*.

– Dr Małgorzata Dolistowska (Politechnika Białostocka), *Białystok – utracone przestrzenie tożsamości miasta*.

– Prof. Jerzy Nikitorowicz (Białystok UwB), *Czy współczesna edukacja winna przedstawiać prawdę o kresach wschodnich, czy kształtować mity i stereotypy?*

Część II. Pałac Branickich (11.30-13.15). Przewodniczący: Prof. Włodzimierz Próchnicki (Kraków UJ).

– Prof. Elżbieta Sękowska (Warszawa UW), *Świat języka i kultury w życiu emigrantów*.

– Dr Paweł Kuciński (Warszawa IBL PAN), *Kresy i przedmurze – dwa symbole tożsamości Polaków*

– Dr hab. Henryk Słoczyński (Kraków UJ), *„Teoria przestrzeni” Józefa Szujskiego a próba rewizji romantycznego obrazu posłannictwa Polski na wschodzie*

– Dr Mariya Bracka (Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki, Kijów), *Wartości narodowe na pograniczu kultur i światopoglądów (na przykładzie późnoromantycznej prozy polsko-ukraińskiej)*.

[Po tej części obrad plenarnych goście zostali przewiezieni autobusami do Wyższej Szkoły Administracji Publicznej w Białymstoku.]

Część III. Aula WSAP (15.10-17.40). Przewodniczący prof. Adam Bezwiński (UKW, Bydgoszcz):

– Dr Krzysztof Woźniak (Politechnika Łódzka), *Wybrane elementy architektoniczne współczesnych cerkwi w Polsce wobec tradycyjnego modelu*.

– Dr Jan Konopka (Genewa, Szwajcaria), *Sprawa polska w pismach, publikacjach i przemówieniach Ignacego Paderewskiego (lata 1910–1941)*.

– mgr Marcin Rębacz (Centrum Edukacji Obywatelskiej Polska - Białoruś), *Szanse rozwoju stosunków między Polską a Białorusią*.

Przerwa na kawę: 16.10 - 16.25

– Dr Urszula Makowska (Warszawa ISPAN), *Antoni Malczewski ogląda dramę o Chmielnickim*.

– Prof. Bogdan Burdziej (Toruń UMK), *Litwacy w literaturze polskiej 1905-1914*.

– Dr Grzegorz Czerwiński (Universeit Gent, Gandawa), *O „sprawozdaniach” Jakuba Szynkiewicza, czyli mufti Drugiej Rzeczypospolitej jako pisarz*.

Część IV. 14 maja. Aula Wydziału Filologicznego UwB (15.15-17.00). Przewodniczy prof. Jarosław Ławski (UwB):

– Prof. Swietłana Musijenko (Uniwersytet Janki Kupały, Grodno), *Powieść Zofii Nałkowskiej „Niedobra miłość”: realia grodzieńskie*.

– Prof. Andrzej Baranow (Wileński Uniwersytet Pedagogiczny), *XIX-wieczność w polsko-litewskich związkach literackich (wybrane aspekty)*.

– Prof. Wojciech Piotrowski (Piotrków Tryb. UH-P JK) – *Geografia literacka byłych ziem dawnej Rzeczypospolitej w latach 1700–1900*.

– Prof. Adam Bezwiński (Bydgoszcz UKW), *Koncepcja Europy w myśli filozoficznej Piotra Czaadajewa*.

– Prof. Włodzimierz Szturc (Kraków UJ), *Et in „nevedomaja strana” ego – o wspólnocie doświadczenia zaświatów w prakulturach granicznych*.

– Dr Krzysztof Kocpczyński (Warszawa UW), *Pogranicze wschodnie w polskim filmie dokumentalnym po roku 1989*.

W czasie obrad plenarnych wspomagali prowadzących sekretarze obrad: dr Anna Janicka, dr Krzysztof Korotkich i mgr Grzegorz Kowalski.

Tylko więc w czasie obrad plenarnych zabrało głos 20 badaczy z Polski, USA, Białorusi, Ukrainy, Szwajcarii, Belgii, Litwy. W czasie obrad w sekcjach wysłuchano w sumie: 72 wystąpień, kilkunastu innych uczestników wystąpiło w czasie panelu, wieczorów autorskich, prezentacji. Trzeba zaznaczyć, iż wszystkie imprezy konferencyjne były otwarte dla mieszkańców miasta, studentów, uczniów, którzy szczególnie licznie przybyli 13 maja do Pałacu Branickich.

Oczywiście, spierano się o wiele spraw: model edukacji na temat pogranicza (kresów, używanie języków narodowych (ukraińskiego) w pracach sesji, na co zwróciła uwagę prof. Natalia Malutina z Odessy, o idealizm i realizm w podejściu do tematu, o perspektywy badań polonistycznych (Jarosław Ławski i Michał Kuziak), o przyszłość krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Badania i odczyty daleko więc wychodziły poza granice kulturoznawstwa i literaturoznawstwa, odsłaniając światobraz i ideologię, religijną i kulturową formację dyskutantów. Zresztą, na Wschodzie, na Pograniczu, na Kresach – nie może być inaczej... Tu wszystko – życie i literatura, wiara z historią – wzajem się przenika.

Konferencja i Zjazd Białostoczan miały charakter w pełni międzynarodowy. Dzięki pomocy pani Prorektor Uniwersytetu w Białymstoku prof. Beaty Godlewskiej-Zyłkiewicz uzyskano wsparcie finansowe umożliwiające zaproszenie gości ze Wschodu. Ze swej strony Międzynarodowe Stowarzyszenie Białostoczan prowadziło zabiegi, by ściągnąć do miasta Polaków, Żydów, Białorusinów rozsianych po świecie. Prócz wymienionych mówców z obrad plenarnych gościliśmy prof. Natalię Malutinę z Odessy, badaczy z Kijowa, duchem był z nami pan Ryszard Löw z Tel-Awiwu. Po raz kolejny zaszczylił nas swą obecnością prof. Alois Woldan kierujący sławistyką

w Wiedniu. Raz jeszcze gościliśmy dr Halinę Turkiewicz z Wilna, stale współpracującą z białostockimi badaczami. Dzięki prof. Swietłanie Musijenko z Grodzieńskiego Uniwersytetu im. Janki Kupały przybyła spora grupa literaturoznawców białoruskich: dr Helena Nielepko, dr Dmitrij Lebiadziejewicz, dr Władimir Kajala, dr Helena Bilutenko i dr Wiktor Istomin. Nie mógł przybyć z Wenecji, ale przesłał odczytany na Konferencji artykuł prof. Aleksander Naumow (UJ, Ca' Foscari, Venezia). Rzecz ważna dla nas: sesja gromadziła uznanych badaczy literatury, takich jak Maria Kalinowska, Kwiryna Ziemba, Eulalia Papla, Agnieszka Czajkowska, Anna Wydrycka, Tadeusz Bujnicki, Danuta Piwowarska i Włodzimierz Szturc, ale występowali na niej też doktoranci, debiutanci, studenci, by wspomnieć: Iwonę Drazbę, Piotra Białomyzego, Anitę Klechę, Piotra Lisa, Monikę Roman, Martę Białobrzką, Annę Brańską. To nie banał, że wszystkich nas połączyła Konferencja...

Spotkania, wieczory, noce...

Już 12 maja, w przeddzień Konferencji, zorganizowaliśmy dwie – świetnie przyjęte, tłumnie odwiedzone – imprezy. Gościny pierwszej, dzięki uprzejmości Dyrektora Andrzeja Lechowskiego, udzieliło Muzeum Podlaskie – impreza *de facto* otwierała Międzynarodowy Zjazd Białostoczan, a anonsowała ją w *Programie* informacja następująca:

„16.00 – Muzeum Podlaskie, Rynek Kościuszki 10.

Redaktor Gabriela Walczak, dr Wioletta Wejs-Milewska, *Białystok w świecie dźwięków* – spotkanie połączone z prelekcją i prezentacją sylwetki Czesława Straszewicza – wielkiego zapomnianego pisarza, radiowca z kręgu Kultury Paryskiej i Radia Wolna Europa”.

Zaraz potem uczestnicy przenieśli się o krok – z Rynku Kościuszki na tenże sam Rynek, gdzie gościny użyczył kierująca Pijalnią Czekolady „Wedel” pani Małgorzata Dworakowska. Tym razem program panelu był bardzo napięty i bogaty, a obejmował:

„18.00 – Pijalnia Czekolady „Wedel”, Rynek Kościuszki 17.

– *Uroczysta Inauguracja Prac Zakładu Badań Interdyscyplinarnych i Porównawczych „Wschód – Zachód”*

Program spotkania (z nagraniem Polskiego Radia Białystok i TV Białystok):

– Powitanie gości: prof. Jarosław Ławski, dr Krzysztof Korotkich

– Przemówienia GOŚCI

– Panel „*Pogranicza Europy, pogranicza Polski. Przeszłość – znaczenia współczesne – propozycje nowych odczytań*”

Zagajenia:

– Prof. Halina Krukowska (Uniwersytet w Białymstoku), *Moje Kresy*

– Prof. Michał Kuziak (Uniwersytet Warszawski), „*Niesamowita Słowiańszczyzna*”. *Niesamowita! – ale dlaczego Słowiańszczyzna?*

– Prof. dr hab. Waclaw Walecki (Uniwersytet Jagielloński),

O kresowych tożsamościach i o stosunku do kresowego dziedzictwa kulturowego pod dyskusję obrazki dwa

– Prof. dr hab. Tadeusz Bujnicki (Uniwersytet Jagielloński) *Regionalne a pograniczne – pojęcia bliskie czy sprzeczne*

Prowadzenie: redaktor Dorota Sokołowska, prof. Jarosław Ławski, dr Krzysztof Korotkich. Uczestniczą między innymi: prof. Alina Kowalczykowa (IBL PAN), prof. dr hab. Alois Woldan (Wiedeń), prof. dr hab. Jerzy Nikitorowicz (UwB), Prof. Swiełłana Musijenko (Grodno), dyrektor Jan Leończuk (Książnica Podlaska), prof. dr hab. Adam Bezwiński (UKW, Bydgoszcz), i inni.”

Złośliwy los sprawił, że zarejestrowany przez red. Dorotę Sokołowską panel zaginął gdzieś... Szkoda, bo to tutaj spierano się o studia podyplomowe, kresowość, polskość. Inaczej niż w zapowiedzi przedstawiała się lista mówców, tekst prof. Waleckiego odczytała dr Jolanta Kowal z Rzeszowa; nie możemy – niestety! – wydrukować wypowiedzi *Moje Kresy* prof. Haliny Krukowskiej. Panel rozpoczął też, co naturalne, życie towarzyskie Konferencji, był pierwszym, licznym jej uczestników spotkaniem.

13 maja goście Zjazdu i Konferencji uczestniczyli w dwu ważnych wydarzeniach: do Białegostoku przyjechali przedstawiciele rodu Hasbachów, niegdyś białostockich przemysłowców, o których książkę z tej okazji promowano:

„15³⁰ MUZEUM RZEŻBY ALFONSA KARNEGO, ul. Świętojańska 7

Promocja książki Elżbiety Kozłowskiej-Świątkowskiej i Józefa Maroszka, *Hasbachowie – z rodzinnego sztambucha*.

Udział biorą:

Michael Hasbach – kronikarz dziejów Rodu oraz potomkowie białostockiej gałęzi Hasbachów i Commichau,

Elżbieta Świątkowska-Kozłowska – Prezes Międzynarodowego Stowarzyszenia Białostoczan,

Prof. dr hab. Józef Maroszek – Uniwersytet w Białymstoku, badacz historii”.

Spotkanie okazało się nader udane – w zgodnej opinii gości, występujących i samych Hasbachów.

Finalnym akcentem dnia była wizyta gości Konferencji w Teatrze „Wierszalin” w Supraślu, gdzie o godz. 18⁰⁰ pokazano spektakl *Statek błaznów* w reżyserii Piotra Tomaszuka, przy współpracy Rafała Gąsowskiego, z muzyką Piotra Nazaruka i scenografią Ewy Farkasovéj. Spektakl był wydarzeniem „wstrząsowym” – jednym z zachwyił, innych przeraził ostrością, jednego z referentów zmusił do głośnego, manifestacyjnego opuszczenia Sali teatralnej z okrzykiem „To nie jest sztuka!”. Nikt jednak spektaklu nie zapomniał...

Naukowcy i uczestnicy Zjazdu rozpoczęli ten dzień o 8⁰⁰, tymczasem o godzinie 20⁰⁰ w Restauracji „Cristal” (Lipowa 3/3) czekała ich jeszcze kolacja... Razem spotkali się na niej naukowcy i białostoczanin, którzy przyjechali tu z kraju i zagranicy. Byli reprezentanci rodów Commichau, Hasbachów, znani warszawscy aktorzy i muzycy, profesor Gustaw Kerszman z Kopenhagi, uczeni i artyści...

Gościom grał kwartet muzyczny z Białegostoku.

14 maja zaplanowano aż pięć imprez. Nie dopisał światowej sławy białostoczanin, dyrygent Jerzy Maksymiuk, który odwołał swój występ w auli w Pałacu Branickich (20³⁰) i swą gawędę *O sztuce*, o czym poinformowała licznie przybyłych słuchaczy red. Elżbieta Kozłowska-Świątkowska. Odbyły się za to imprezy odczytowe i prezentacje, w tym odczyty architektów i konserwatorów na temat Białegostoku:

„Godz. 11. 00: Muzeum Podlaskie, Rynek Kościuszki 10

- Prof. Józef Maroszek (Białystok UwB), *Pamiętajmy o ogrodach. Zieleń w panoramie miasta*,
- Mgr Andrzej Lachowski (Białystok, Muzeum Podlaskie), *Nasz Białystok. Obraz miasta: od 2. połowy XIX wieku do 1939 roku (gawęda)*,
- Magdalena Hyży-Rydzewska, Andrzej Rydzewski – *Białystok – miasto młode*
- Sebastian Wicher (konserwator zabytków), Maciej Chodynicki (Prezes Towarzystwa Opieki nad Zabytkami) – *Zabytki Białegostoku*.

Spacer ulicami miasta, zwiedzanie zabytków [*jeśli pozwoli pogoda*]”.

Pogoda pozwoliła na spacer! Oglądali miasto w większości goście Międzynarodowego Zjazdu Białostoczan. Mieszkańcy miasta spotkali się nieco później z poetą, reżyserem, dramaturgiem, podróżnikiem – panem Arturem Ilgnerem:

„Godzina 16.00. Książnica Podlaska, ul. J. Kilińskiego 16

Artur Ilgner, dramaturg, reżyser, poeta:

W akwatorycznej przestrzeni Adriatyku – Spotkanie autorskie”.

W wieczorku autorskim udział wzięła prof. Jolanta Sztachelska, której towarzyszyli studenci z Koła Humanistów UwB. Po spotkaniu – choć nie bez organizacyjnych zawirowań związanych ze sprzedażą biletów – goście konferencji o godz. 18⁰⁰ w Teatrze Dramatycznym im. Aleksandra Węgierki (ul. Elektryczna 12) obejrzeni dobrze przez nich przyjęty *Ożenek* Mikołaja Gogola – specjalnie na tę okazję wystawiony.

Ostatnim akordem Konferencji i Zjazdu, który stał się udziałem kilkunastu uczestników, była białostocka Noc Muzeów, którą z dystansu jako doświadczenie niezwykle, magiczne wspominało. Zaczęła się w Muzeum Wojska, skończyła po północy. Zapowiadaliśmy ją tak:

„Zwiedzanie Muzeum Wojska – wystawy: „Na okrutnej ziemi – losy Polaków zesłanych na Sybir od XVIII w. do 1956 r.” oraz „Przeciw dwóm wrogom. Militarne dzieje Podlasia i jego mieszkańców w latach 1939–1956”. Zwiedzanie za okazaniem identyfikatora uczestnika Konferencji w godz. 9³⁰-17⁰⁰.

Noc Muzeów – zwiedzanie muzeów, spacer szlakiem atrakcji kulturalnych i artystycznych przygotowanych na tę okoliczność przez białostockie placówki muzealne – w grupie, w godzinach 21³⁰-23⁰⁰ z przewodnikiem. Rozpoczęcie w siedzibie Muzeum Wojska, ul. J. Kilińskiego 7, zapisy prowadzi mgr Marcin Bajko.”

Trudno w jednym zdaniu oddać atmosferę 14 maja – popołudnia i wieczoru: słoneczny dzień, zmierzch, nieprzebrane tłumy ludzi ustających w kolejkach, by zobaczyć Pałac Branickich, Muzeum Wojska, Muzeum Rzeźby Alfonsa Karnego czy Muzeum Uniwersytetu Medycznego. Rzecz niezwykła: Konferencja Naukowa kończyła się na ulicach wielokulturowego Białegostoku, w atmosferze radosnego uniesienia. Nigdy wcześniej (i potem...?) tego nie doświadczyliśmy.

Plany i fakty

Konferencja i Zjazd miały być powrotem do idei wielokulturowego Pogranicza – tak w wymiarze historycznym w jej wcieleniu, jakim była Rzeczypospolita Obojga Narodów, jak i współczesnym – bo nurtowało nas pytanie o to, dokąd zmierza XXI-wieczna Europa. Kontynent coraz bardziej podzielony – a nie zjednoczony; konfliktogenny – a nie bezpieczny; wieloetniczny, wielokonfesyjny, multijęzykowy – a nie spójny kulturowo. Co dalej z Europą?

Opatrzyliśmy Konferencję literackimi mottami bez wyjątku polskimi, z polskiej literatury, która wchłonęła doświadczenie wielokulturowości w swe najgłębsze pokłady. To dlatego Adam Mickiewicz mógł zawołać w Inwokacji *Pana Tadeusza* do Litwy jak do domowej Ojczyzny, pozostając Polakiem:

Litwo! Ojczyzno moja! Ty jesteś jak zdrowie;
Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie,
Kto cię stracił.

Ponad sto lat później jego słowa parafrazował tragiczny Teodor Bujnicki, pisząc:

LITWO. Ojczyzno upartych niepogód,
podarta wichrami jak wiszar,
skrzywdzona przez stulecia i bóstwa,
miecze z pochew obłoków wyszarp,
sypnij gradem, niech potokiem chlusta,
daj nam patos i ogień włóż w usta!
Cisza.

Pamięć Bujnickiego – tego „Ostatniego barda Wielkiego Księstwa Litewskiego” – uczcił przecież Czesław Miłosz w poemacie *Gdzie wschodzi słońce a kędy zapada*. Ale myśmy dodali do tej litewskiej części tradycji element inny – ukraiński. I to z *Marii* Malczewskiego, której historiozofia jest wizją tragiczną dla wszystkich: Polaków, Ukraińców, Tatarów, szlachty, kozaków, chłopów i magnatów. Bezlitosna historia porażająca wchłania tu wszystkich i wszystko w stepowy macecznik nicości:

Bujno rośnie, odludnie kwiat stepowy ginie;
I wzrok daleko, próżno błądzi po równinie;
A w niezbędnej zgryzocie jeśli chcesz osłody,
Chmurne na polu niebo i cierpkie jagody.

– jednocząc tym samym zwycięzców i pokonanych. Bez względu na to, jak oceniamy kresową nostalgię – jako arkadyjskie wspomnienie lub widmo bankructwa – towarzyszy ona kulturze polskiej przez cały ciąg czasu od XIX do XXI wieku. Jako utopię, która dziś rozniewałaby Ukraińców, opisywał ją Kajetan Suffczyński (1807–1873), głośny ongiś i wciąż znakomity pisarz, autor trzech tomów *Zawsze oni*, kreślących aż nieprawdopodobny obraz polsko-kozackiej zgody:

Po jakimś czasie powrócił biedny Kozak, ale sam tylko i ze łzą w oku. Nazajutrz po bitwie Daszowskiej, kiedy wojska moskiewskie pociągnęły dalej, odszukał on na pobojuwisku ciało Ołędzkiego i własnymi rękoma złożył je w ziemi na wieczny spoczynek.

Długie jeszcze lata przebył Semen w futorze, ale już nie jako sługa; bo dobry jego pan w testamentie zapisał mu tę ziemię na własność.

Tak przeszedł żywot dwóch wiernych synów Polski, co z jednakim poświęceniem walczyli za nią bez spoczynku, póki im starczyło zycia.

To marzycielstwo marzycieli i pięknoduchów, którzy, jak Mickiewicz z *Ksiąg narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego* (1832), nie wyobrażali sobie Rzeczypospolitej inaczej niż jako całości złożonej z Korony, Litwy i Rusi, też jest naszym spadkiem. Podobnie jak krytycyzm pozytywistów, zapisujących, jak młodzieńca Eliza Orzeszkowa w powieści *Maria* (1877), wizję ruiny dawnego polskiego domu z okolic Grodna, jej mitycznego Ongrodu.

Taki też był dom w porze mego wzrastania, obszerny, mroczny, najzwyczajniej napełniony milczeniem, z którym zgodnie zlewały się monotonne albo gwałtowne szумы drzew w jesieni i zimie, które na wiosnę i w lecie z rzadka tylko i z oddali przerywane było głośnym i radosnym życiem otaczającej dom przyrody. Można by rzec, że bujna ta, bogata przyroda i wewnątrz stojącego wśród niej domu tworzyły dwa odrębne światy wzięte z dwóch państw odrębnych: z wiecznie odradzającej się przyrody i z martwiejącego pod dotknięciem czasu zmiennego życia ludzi. Przyroda wiecznie i nieustannie rodziła drzewa, trawy, kwiaty, motyle i ptaki; lecz zwieszona wśród niej gniazdo ludzkie zniżało się, milkło, zamierało.

Orły przestały w świat zeń wylatywać. Było już ono tylko wspomnieniem, śladem minionych czasów...

Świetność tę, zdaniem pisarki, przywrócić mogła tylko praca – praca sprzysiężona z poświęceniem. Na koniec jednak przywołaliśmy głos jednego z legionu tych, których udziałem stała się tęsknota do utraconych stron:

Sen się kończy, jak wszystko. I jakie to dziwne:
Pozostało daleko moje miasto rodzinne...
Moje szczęście i radość... i rana wciąż świeża...
Jestem tu. Jak daleko... jak blisko Nieświeża...
Proszę już o jedno – usłysz szept pacierza
Kiedy nas nie stanie, nie odchódź z Nieświeża!

Takich ewokacji – prostych i niewyszukanych, to znów wyrafinowanych – zna literatura polska setki. Oto w 2007 roku Stanisław Wiatr-Partyka przyzywa swe sny o Nieświeżu. Dziś już drugie i trzecie pokolenie kultywuje pamięć o rodzicach z Wołynia, Saren, Ejszyszek, Kowna, Dyneburga i Kiwerc. Czy to znaczy, że pozostaliśmy więźniami „Kresów” – na przekór ideologii „Pogranicza” i przeciw upolitycznionej kategorii „Wschodu”? To znaczy tylko tyle, że nie da się dziś wierzyć w to, że historycy i badacze tekstów uzgodnią wspólną i pojednawczą wizję historii Polaków, Ukraińców, Białorusinów, Litwinów, Łotyszów, Estończyków, Rosjan. Nie da się tej hipotezy wpisać w utopię „unii”, „wspólnej Europy”, „kontynentu”.

Wydaje się, że zgromadzone w II tomach studia o terytorium pogranicza pokazują, że narody tej części Europy liczyć mogą nade wszystko na mądre i pełne zrozumienia określenie swego własnego „tak było”. Nie może być ono zgodne z określeniem drugiej strony. Literatura pokazuje ciągłość nostalgii, ale i konieczność porozumienia. Obrazy zdruzgotanych mikrospołeczności wielokulturowych stają się figurą zmiany – sytuacji, gdy każdy mówi uczciwie ze swych pozycji, z głębi własnego świata wartości i wyobrażeń. Paradoksalnie: od badania świadectw historii Pogranicza zapisanych w tekstach atrakcyjniejsze Anno Domini 2013 okazuje się śledzenie kruchego i nerwowego dialogu ludzi: Ukraińców, Polaków, Litwinów, Białorusinów, Rosjan...

Projekt „Pogranicze, Kresy, Wschód a idee Europy” miał być w założeniu inicjatywą cykliczną, rozłożoną na lata. W pierwotnym zamiarze tkwił jednak pewien błąd: nie da się rejestrować istotnych zmian rok po roku. Tu potrzebne jest dłuższe trwanie procesów przeobrażania świadomości badaczy i po prostu obywateli krajów Europy Środkowo-Wschodniej... Jeszcze w latach dziewięćdziesiątych XX wieku rozprawiano o „Kresach”, potem już tylko o „Pograniczach”. Teraz prawimy o „Wschodzie” i „Europie” – nowej, zagrożonej, postunistycznej, kryzysowej, zantagonizowanej, bankrutującej, słabej, niemieckiej, to znów francuskiej. Europie, która idzie ku? Czemu właśnie? By na to pytanie odpowiedzieć, by czytać teksty dawne, trzeba, by wykry-

stalizowała się nasza samowiedza, byśmy wiedzieli, kim jesteśmy i czego szukamy (w tekstach i poza nimi). A tego nie wiemy. – Teraz.

Powrócimy do idei badań bez wątpienia – gdy w Wilii i Dnieprze upłynie trochę wody. Gdy zarejestrujemy zmianę, która pozwoli nam wszystkim mówić na ten temat w sposób nowy. Jaki? Tego nie wiemy. To pokaże czas.

Osobistość...

Jeszcze w czasie Konferencji w rozmowach kularowych pojawiła się idea, by obojoma tomami prac podziękować w symboliczny sposób wybitnym Osobistościom i Osobowościom działającym na wschodzie Europy na rzecz zbliżania narodów, kultur i wiar.

Taką Osobowością jest prof. Swietłana Musijenko, Ukrainka z urodzenia, która stworzyła pierwszą na Białorusi Katedrę Polonistyki w Grodzieńskim Państwowym Uniwersytecie im. Janki Kupały. Została pierwszym tytularnym profesorem polonistyki w tym kraju, utrwaliła ślady Elizy Orzeszkowej i Zofii Nałkowskiej w Grodnie, gdzie też jej staraniem utworzono Muzeum Zofii Nałkowskiej (z jej środków!). Działa Profesor Musijenko na rzecz utrwalenia kultury białoruskiej, podejmuje niestrudzenie inicjatywy konferencyjne, wydaje cenione i znane w Polsce książki⁴. Zorganizowała ogromny, rocznicowy kongres „Adam Mickiewicz i kultura światowa” (Grodno – Nowogródek 12-17 maja 1997), którego materiały wydano w pięciu tomach!⁵

Uczennica najwybitniejszego rosyjskiego polonisty – prof. Wiktora A. Choriewa – kładzie mosty między kulturami Białorusi, Polski, Rosji i rodzimej Ukrainy. W uznaniu tych wybitnych zasług została prof. Musijenko uhonorowana w 2012 roku tytułem Honorowego Członka Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza – Towarzystwa jakże szanownego i wpływowego w Polsce⁶.

Cała ta ogromna działalność naukowa i organizacyjna prof. Swietłany Musijenko rozwinęła się w skomplikowanej rzeczywistości najpierw sowieckiej Białorusi, a potem Republiki Białoruś. Nie można o tym wymiarze szczególnego miejsca, gdzie przyszło jej pracować, zapominać – dla znających i odwiedzających ten region świata jest to źródło podziwu dla siły, z jaką prof. Musijenko przebijała się przez różne warstwy tamtejszej rzeczywistości.

Ukrainka, przyjaciółka Polski i Polaków, obywatelka Białorusi, miłośniczka kultury rosyjskiej i polskiej – prof. Swietłana Musijenko z Grodna wyobraża i uosabia wszystko to, co w naszym myśleniu o Pograniczu, Kresach, Wschodzie jest pierwiastkiem idealnym i heroicznym. Dlatego na kartach niniejszego tomu z pełnym przekonaniem i z wdzięcznością zapisujemy dedykację:

Prace ofiarowane Profesor Swietłanie Musijenko!

⁴ Zob. na przykład: *Twórczość Elizy Orzeszkowej w estetycznej przestrzeni współczesności*, red. S. Musijenko, Grodno 2012; *Powieść realistyczna literaturze polskiej Dwudziestolecia międzywojennego (30-30 lata XX wieku)*, Grodno 2003.

⁵ *Adam Mickiewicz i kultura światowa. Materiały z międzynarodowej konferencji Grodno – Nowogródek 12-17 maja 1997 r. w 5 księgach*, t. 1-5, Grodno – Siedlce – Gdańsk – Warszawa.

⁶ Zob. J. Ławski: *Profesor Swietłana Musiejnko*, „Wiek XIX” Rok V (XLVIII), Warszawa 2012.